

Посохов Сергій Іванович
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії,
джерелознавства та археології Харківського національного університету
ім. В.Н. Каразіна

ПОЛІТИКА (НЕ) ДОВІРИ В СИСТЕМІ «ШКОЛА – ЗАКЛАД ВИЩОЇ ОСВІТИ»: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

Система освіти – це явище достатньо пізнє. Йдеться про те, що тривалий час навчальні заклади не являли собою систему, тобто існувала велика кількість різноманітних закладів, які не взаємодіяли між собою, не було чіткого поділу на початкову, середню та вищу школу. Зокрема, в Російській імперії така система виникла на початку ХІХ ст. (хоча розпочався цей процес дещо раніше – у 1780-х роках). Саме тоді було створено декілька університетів, виникла мережа гімназій, а також почало функціонувати міністерство народної освіти. Початковий етап розвитку цієї системи був пов'язаний з подоланням значних перешкод. І це були не лише матеріальні чи фінансові проблеми. Так, щоби вирішити кадрову проблему були запрошені іноземні професори. Як відомо, щоби почав працювати Харківський університет до нього в якості студентів прийняли учнів Харківського колегіуму. Університет був поставлений на чолі навчального округу, і професори змушені були здійснювати так звані «візитації», тобто відвідувати навчальні заклади, піклуючись про налагодження їхньої роботи (а, слід мати на увазі, що Харківський навчальний округ охоплював величезну територію: 12 губерній та 7 областей). Після того, як ритмічно запрацювали гімназії, університети вже не потерпали від нестачі студентів. З прийняттям Університетського статуту 1835 р. університети вже не так щільно опікувалися середніми навчальними закладами.

За статутами 1804 р. та 1835 р. тих, хто закінчив «повний курс» гімназії приймали без вступних іспитів, а решта складала іспити в спеціальному комітеті (зазвичай, спочатку ця процедура була досить поблажливою). Для підготовки осіб, які бажали стати студентами, були створені спеціальні курси, де викладали ад'юнкти.

«Плану набору» в університети до кінця імперського періоду не було, тобто вступ до університету не обмежувався якоюсь кількістю студентів, а значить не було й «конкурсу». Лише наприкінці ХІХ століття міністерство зробило спробу встановити такі обмеження. У червні 1895 р. попечителям було відправлено циркуляр, в якому пропонувалося обговорити в університетах цю справу і визначити можливий механізм такого роду дій. Ради всіх університетів України виступили проти цього проекту. В тому числі й у Харківському університеті проф. Даневський визнав важливість питання, але запропонував раді висловитися проти необґрунтованих планів¹. Втім, у листопаді 1899 р. було видано розпорядження про «заходи щодо більш рівномірного розподілу студентів між окремими університетами» та про закріплення їх до округів «задля запобігання на майбутнє переповнення деяких університетів». Тим не менш, зазначені заходи так і не вдалося втілити в життя.

Що ж стосується правил вступу до університету, то й у другій половині XIX ст., згідно статутів 1863 та 1884 рр., до складу студентів приймалися молоді люди, що успішно закінчили гімназичний курс і отримали атестат з позитивними оцінками. Випускники інших навчальних закладів мали долати певні перешкоди. Зокрема, якщо вони не вивчали всіх гімназичних курсів, то при бажанні вступити до університету мали скласти іспити з цих предметів у гімназії. Взагалі, згідно статуту 1863 р., університет мав право, якщо визнає це за необхідне, перевіряти знання абітурієнтів на основі особливих правил, складених радою університету та затверджених попечителем (§85)². До речі, ще Постановою від 31 травня 1861 р. було визначено, що іспити в гімназіях відбуваються у присутності «депутатів від університетів»³. Не дивно, що у протоколі ради Харківського університету від 16 серпня 1869 р. читаємо таке: «оскільки у цьому році не були направлені депутати від університету для присутності при підсумкових іспитах в гімназіях Харківського учбового округу, то здійснити перевірочні випробування всім молодим людям, що мають право та бажання поступити до університету»⁴. На початку 70-х років, коли Вчений комітет Міністерства народної освіти поставив перед університетами питання, про відмову від перевірочних іспитів в університетах, що все частіше почали застосовуватися, Харківський університет висловився за збереження іспитів. Зокрема, у мотивованому висновку історико-філологічного факультету, серед іншого було відзначено, що перевірочні іспити мають позитивне значення, бо дозволяють спрямувати молодих людей на ті факультети, які відповідають їх здібностям, і тому, в результаті, кількість студентів, які переходять з одного факультету на інший, скоротилася⁵. Однак, статут 1884 р. фактично передав справу випробування на право вступу до університету гімназіям.

У ранній радянський період (1920 – 1930-ті роки) відбулися колосальні соціальні зрушення, які, серед іншого, були спрямовані й на руйнацію принципів «старої школи». Зокрема, йшлося про подолання становості та нерівності освіти. В межах політики «пролетаризації» для вихідців із робітничого класу було відкрито «зелену вулицю» до вищих навчальних закладів: від них не вимагали свідоцтво про закінчення середньої школи, вони не складали вступних іспитів. Втім, дуже скоро стало зрозуміло, що такий підхід дезорганізує вищу школу. Суттєвою перепоною для навчання робітників та селян у вищих навчальних закладах була їхня низька освітня підготовка. Характерним прикладом є історія Академії теоретичних знань (яка виникла на основі реорганізації «старого» Харківського університету). У липні 1920 р. цей навчальний заклад почав функціонувати. Бажаючих навчатися в Академії виявилось більше двох тисяч, і всі вони були зараховані. Серед нових студентів не рідкістю були люди віком від 25 до 40 років. Професори прагнули працювати як і раніше, однак нове студентство значною мірою було не здатне до цього. Не дивно, що кількість студентів різко зменшувалася. Вже у жовтні 1920 р. групові заняття відвідувало тільки 300 – 400 осіб, у лютому 1921 р. – лише 200⁶. Дехто з студентів взагалі кидав навчання, деякі переходили до медичного, технологічного, сільськогосподарського інститутів, де «практичний

ухил” був більшим і навчатися людині не підготовленій теоретично було дещо легше. Враховуючи такий стан справ, декретом РНК УСРР у березні 1921 р. було засновано робітничо-селянські факультети, де намагалися підготувати до навчання в вищій школі.

Період пошуку нових освітніх форм, певної децентралізації освітнього життя в країні завершується наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років. У середині 1930-х років навчальний процес у школі було остаточно упорядковано, для всієї радянської держави було встановлено єдину структуру загальноосвітньої школи з 10-річним терміном навчання. Тоді ж закінчилася смуга радикальних перетворень й у вищій школі. Знову почала розвиватися університетська освіта. Наприкінці 1935 р. були скасовані обмеження, пов'язані із соціальним походженням абітурієнтів, відроджувалися деякі традиції дореволюційної вищої школи. Втім, визначальними принципами стали уніфікація і централізація освіти.

У повоєнний час в радянській системі освіти такі принципи продовжили визначати й взаємодію середньої та вищої школи. Як відомо, всі випускники шкіл, які бажали продовжити навчання в вищій школі, мали скласти вступні випробування в конкретному закладі вищої освіти (ЗВО). Певне виключення робилося лише для медалістів, які у випадку складання профільного предмету на «відмінно» звільнялися від подальших випробувань. Суттєву роль при вступі відігравав середній бал атестату, який додавався до конкурсної суми балів. Тим самим було забезпечено певний «баланс інтересів» ЗВО та школи.

У часи перебудови (з середини 1980-х років) зазначена система знову потрапила у «смугу турбулентності». Вищі навчальні заклади почали запроваджувати різноманітні освітні форми, які надавали переваги «своїм» абітурієнтам (власні олімпіади, підготовчі курси, договори з «підшефними школами»). Водночас, з боку громадськості все частіше почали лунати докори на адресу ЗВО з приводу «непрозорості» вступних випробувань, а потім і стосовно корупції.

У результаті постала система «зовнішнього незалежного оцінювання» (ЗНО). Ця система, здається, являє собою черговий варіант компромісу між інтересами вищої та середньої школи. При цьому обидва «гравці» є формально відстороненими від цієї процедури. Втім, поступово зростає кількість зауважень та навіть докорів на адресу такого формату стосунків, як з боку середньої школи (бо «підготовка до ЗНО» заважає реалізації повноцінної шкільної програми), так і з боку ЗВО (бо ЗНО негативно впливає на стиль мислення абітурієнтів-майбутніх студентів).

Як відомо, за визначенням П. Бурдьє, символічний капітал - це довіра. При цьому важливо підкреслити, що ця форма капіталу є груповим ресурсом, що передумовою для побудови соціального капіталу є встановлення дружніх зв'язків між соціальними групами. В системі освіти роль соціального капіталу складно переоцінити, тож важливу роль відігравали й відіграють стосунки між різними гілками цієї системи. Зокрема, цей зв'язок легко зафіксувати, аналізуючи історію «абітурієнтського середовища». Вочевидь, в цьому плані було принаймні дві «зацікавлені сторони»: середня школа та заклад вищої освіти. На різних етапах розвитку суспільства періодично виникала недовіра між ними. Регулятором цих

стосунків, зрозуміло, була держава, яка намагалася забезпечити баланс інтересів. Разом із тим, держава не є лише «арбітром», але й «конструктором» таких стосунків. Соціальна політика держави, перш за все, впливала на їх регуляцію. Вочевидь, що саме соціальні аспекти визначили й останні за часом процеси. Немає сумніву, що звинувачення у корупції стосувалися лише частини вищих навчальних закладів та обмеженого кола спеціальностей, які користувалися «спекулятивним попитом». Тобто запровадження системи ЗНО стало для держави засобом «компенсувати» втрати, які сталися на «полі соціальної справедливості». Водночас, для самої системи освіти, на нашу думку, цей крок став скоріше програшом, бо і середня, і вища школа втратили ознаки моральних авторитетів, які здатні адекватно оцінювати інтелектуальний рівень учнів. Цей варіант можна інтерпретувати як результат недовіри держави (суспільства) до обох гілок системи освіти водночас. Відповідно, проблема недовіри в системі освіти не була подолана, вона просто була знята з порядку денного. Втім, це означає, що її немає...

Список бібліографічних посилань

---

¹ *Российский государственный исторический архив. Ф.733. Оп.150. Д. 1235. Л. 44.*

² *Общий устав императорских российских университетов. (1863). Санкт-Петербург, с.28.*

³ *Министерство народного просвещения. (1865). Сборник постановлений. Санкт-Петербург, т.3, Стб. 635.*

⁴ *Императорский Харьковский университет. (1869). Протоколы заседаний совета (прот. № 8 от 16 авг. 1869 г.). Харьков, с.243.*

⁵ *Императорский Харьковский университет. (1873). Протоколы заседаний совета (прот. № 3 от 24 марта 1873 г.). Харьков, с.98.*

⁶ *Харьковский государственный университет им. А.М. Горького за 150 лет. (1955). Харьков, с. 229.*